

BALÁZS SÁNDOR – BODOR ANDRÁS

A társadalomtudományi gondolkodás a népi hatalom évtizedeiben

A felszabadulás utáni szellemi újjáéledésben – az ország eszmei felépítményének, a szocialista Románia társadalompolitikai gondolkodásának szerves részeként – a romániai magyar társadalomtudományi gondolkodás természetszerűleg új utakon bontakozott ki. Míg a társadalmi tudatformák többi sávjain (irodalom, művészet) a folytonosság nagyobb mértékben biztosítható volt, ezen a pázsmán határozottabban megmutatkozott a diszkontinuitás. S ez érthető is: az osztálynéző-ponttól sohasem mentesíthető humán tudományok régi társadalmi bázisának fokozatos felőrlődésével és az új intézményi struktúra (mindenekelőtt a magyar nyelvű felsőfokú társadalomtudományi oktatás, valamint a folyóirat- és könyvkiadó-hálózat) megszervezésével merőben új alapokra helyezett társadalomtudomány kelt életre. Ez nem kisebbíti a két világháború közötti hazai magyar marxisták érdemeit, akik az adott viszonyok között magától értetődően nem teheték átfogóvá saját tudományos társadalom- és világszemléletüket.

A folytonosság megszakítottságát személyi vonatkozásban is lemérhetjük: a humán diszciplínáknak igen kevés, a múltban haladó szellemű képviselője jelentette személy szerint is a folyamatosságot. Ily módon a folytonosság személyi hordozóira – Gaál Gábortól, Gáll Ernőtől, Csehi Gyulától Jordáky Lajosig, Kohn Hilleltől, Balogh Edgártól Demeter Jánosig – az a feladat is hárult, hogy kiképezzék e terület új módon gondolkodó-kutató szakembereit.

Különös súllyal jelentkezett ez a szükséglet a marxista bölcsélet és a hozzá kapcsolódó filozófia-közelségű szaktudományok, egyebek között a politikai gazdaságtan művelésében, ahol a legkevésbé lehetett a régi gárdára támaszkodni, s a kis számú magyar tudományos szaktekintélynek maga mellé kellett növesztenie a néha egyetemi hallgatói minőségében már főiskolán tanító új gárdát. Ebben a helyzetben természetszerű

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

volt, hogy az első társadalomelméleti vagy szakmunkák főleg a képzést szolgálták. Nagy jelentőségük volt e tekintetben Gaál Gábor egyetemi jegyzeteinek.¹ Ezek a sokszorosított előadások még a tanügyi reform előtt – tehát azt megelőzően, hogy a marxista filozófiai oktatást egyetemessítették a főiskolákon – marxista látószögben mutatták be a bölcselettörténet értékelésének elveit, a társadalmi jelenségek lényegét, megismertettek a marxizmus történetének egyes szakaszaival. Gaál Gábor anticipáló erejére jellemző, hogy Marxnak a napjainkban fókuszba került fiatalkori műveivel már akkor behatóan foglalkozott előadásaiban. Más tanszékeken hasonlóképpen az új szellemben megírt egyetemi jegyzetek jelentették az emberről, a társadalomról szóló más hangvételű tudományosság első jeleit.²

Az ötvenes évek derekára kezdett beérni a termés: a dialektikus és történelmi materializmus elméleti alapjaira helyezkedő nemzedék önálló, csoportos munkákkal jelentkezett.

Az első ilyen kollektív mű a tőkés kizsákmányolást mérte föl a volt Dermatában.³ A közgazdaságtan szakemberei alapos munkát végeztek, szakszerűen bemutatták Kolozsvár akkor legnagyobb üzemének előtörténetét, a kizsákmányolás formáit, a profit utáni hajsza módozatait, a munkásosztály nehéz helyzetét a tőkés-földesúri Romániában és a Horthy-megszállás alatt és a dolgozók tőke elleni harcát. A kimondottan közgazdasági vonatkozások mellett helyet kaptak e kötetben a szociográfiai elemek is – használták például az ankét módszerét –, így ezt a vállalkozást akár az új irányvételű hazai magyar szociográfia egyik előfutáraként is számon tarthatjuk.

Hasonló – bár más természetű – közös kezdeményezése volt a Bolyai Tudományegyetem filozófiai tanszékének is. A filozófus-csoport tanulmánykötete⁴ azt igazolta, hogy a romániai magyar szakemberek széles fronton önálló vizsgálódást folytatnak: általános elméleti kérdések, a társadalmat érintő filozófiai problematika (a néptömegek, az ipari forradalom és az ember), a természettudományok (fizika, matematika) filozófiai kérdései, valamint a filozófiai örökségünk (Apáczai, a hazai Hegel-hatás, a janzenizmus) feltérképezése egyaránt helyet kapott a könyvben.

Dicséretes közös kötetet jelentetett meg az egyetem lélektan tanszéke is.⁵ Kísérleti adatokra támaszkodva elemezték

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

az ember analizáló és szintetizáló készségét, s bár a kor szellemének megfelelően a lélektan elsősorban természettudományként közelítették meg – főleg a lelki jelenségek fiziológiai oldala került előtérbe –, e munka társadalomtudományi értéke is számottevő.

Az új társadalomtudomány művelőinek színrelépése azonban erős fékező erők jelenlétében történt: a dogmatizmus légköre, a marxista filozófiának tételekre-alapvonásokra szeletelése s a szakembertől az egyszerű „alkalmazás” megkövetelése a legkevésbé jelentett olyan szellemi közeget, amelyben maradéktalanul megnyilvánulhatott volna az alkotóképesség. Emellett számolni kellett azzal is, hogy a marxizmus–leninizmus minden alkotóelemének harmonikusan egységes művelése elé akadályok gördültek. A tudományos szocializmusnak mint a konkrét hazai szocialista építést is sokoldalúan általánosító politológiának a működőképességét nagyban fékezte az, hogy a „marxizmus–leninizmus alapjai” – általában, de az egyetemi oktatásban is – a szocializmus egyetlennek tartott modellje ismeretével és ismertetésével volt azonos. Így érthető, hogy a szigorúan meghatározott irányvonalat kijelölő, dogmatikus atmoszférában az új utat kereső szakemberek erőfeszítéseit nem mindig koronázhatta a szellemi energiárfordítással arányban álló siker.

A hatvanas években az RKP IX. kongresszusa határozatai alapján elinduló, majd az évtized végére kiteljesedő szellemi újjáéledésben nemcsak a tudományosan művelt filozófiában, hanem a dialektikus és történelmi materializmust elméleti-módszertani útmutatónak elfogadó társadalomtudományok egészében a pezsgés folyamata volt tapasztalható.

Volt és van ennek a szellemi megújulásnak néhány általános vonása. Mindenekelőtt szembetűnő benne az extenzív kiterjedéyesedés és az intenzív elmélyülés harmonikus egyése. Az extenzivitás abban mutatkozik meg, hogy a tudományos társadalmi gondolkodás majd minden parcelláját egyaránt termékkennyé igyekszik tenni: az ontológiai vizsgálódástól az etikai elmélkedésekig, a materialista dialektikától az axiológiáig, az ismeretelméleti problémáktól a konkrét szociológiai felmérésekig.⁶ Az extenzivitást jelzi a kifejezőmódok változatossága is: a költőien filozofikus írásoktól a szigorúbb tudományosságot érvényesítő tanulmányokig, az esszétől az

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség adatokat-tényeket feldolgozó dolgozatokig a sokszínűség, árnyaltság jellemzi a hazai szakemberek munkáját.

Az intenzivitás a szétfolyó általánosságokat félretevő elmélyülésben mutatkozik meg, nemritkán a monografikus feldolgozásig menő alaposságban, az adott jelenségeknek az összefüggés-rendszerbe történő beépítésében.

A romániai magyar kutatók munkáját továbbá az ország egészének tudományosságába való szerves beépülés jellemzi, aminek következménye többek között az is, hogy a romániai magyar társadalomtudományi gondolkodás két vonatkozásban sem azonos a romániai *magyar nyelvű* társadalomtudománnyal, egyfelől azért, mert számos román szakember közöl társadalomtudományi tanulmányokat magyar nyelven – e tekintetben felbecsülhetetlen érdemei vannak a Korunknak –, másfelől sok magyar nemzetiségű szakember, társadalomtudós román nyelven is ír, részt vesz a román nyelven megjelenő gyűjteményes kötetek megalkotásában vagy a közös kutatásban.⁷ (Ez utóbbi főleg a szociológia területén szembetűnő.)

A társadalomtudomány romániai magyar művelőinek egyik vezéreszméje, az „itt és most” körül széles körű eszmecsere bontakozott ki a folyóiratok – főleg a Korunk – hasábjain. A jelszóvá sűrűsödő tézisben az „itt” azt jelenti, hogy a *Romániában élő*, ezt az országot *hazájuknak érző* s ugyanakkor *nemzetiségüket büszkén valló*, tehát *romániai magyar* gondolkodók e minőségük tudatában mondanak véleményt a világról, a „most” pedig arra utal, hogy nem idő feletti, hanem a *mai korban*, az ország és az egész emberiség fejlődésének *mai* feltételei között élő filozófusok a *mostani* léthelyzetnek megfelelően látják és láttatják a világot.

A fentiekből fakadó „itt és most” első nyilvánvaló következménye az, hogy a vizsgálódás előterébe a hazai szocialista építés jelenlegi elméleti és gyakorlati problémái, a párt politikája, a hazai realitások kerüljenek. A természetüknél fogva elsődlegesen ilyen jellegű társadalomtudományi pász mák: a politológia, az ideológiai tartalmakat exponáló írá sok, a szociológiai felmérésekre épülő szaktanulmányok. Az ilyen orientációjú munkákban jól megfigyelhető az olyan fogalomrendszer kidolgozásának igénye, amely alkalmas hazai valóságunk érzékletes konkrétságának a logikai konkrétságba történő „beemelésére”. Példamutató e tekintetben Kallós Miklós tevé-

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

kenysége, aki a társadalmi viszonyokat a legkevesebb szűrőn át tükröző társadalmi tudatformára – a politikai ideológiára, a politikatudományra – összpontosítja figyelmét.⁸ A szerző a marxista történelemszemléletet biztos kiindulópontnak felfogva és a szaktudományi pontosságot finoman árnyalt bölcseleti általánosításokkal összekapcsolva elemzi a politikai jelenségek, viszonyok és intézmények tartalmát és formáját, a politikai ideológia lényegét és a politikai tudat, valamint a politikatudomány helyét a társadalmi tudat rendszerén belül.

Az „itt és most“ elvének érvényesülését kell látnunk ugyanakkor abban, hogy a romániai magyar bölcselet a hozzá közel álló határterületekre is átsugárzik, így felvirágozott a művészetbölcselet, az irodalmi alkotások filozófiai értékrend szerinti megítélése, anélkül, hogy ez az esztétikába vagy a tulajdonképpeni irodalombírálatba csapna át. Jól példázzák ezt a művészeti-irodalmi fogantatású, de mégis a bölcselet körén belül maradó értekező írásmódot – mondjuk – a Sütő András drámáinak filozófiai mondanivalóját elemző írások. Kiemelkedő teljesítmény e tekintetben Rácz Győző munkássága⁹, aki remek érzékkel követi nyomon a főleg filozófiai jellegű kategóriák – meghatározottság, szabadság, eszmény, világnézet stb. – tartalmának funkcionalitását a szomszédos területen, a művészetben, irodalomban. A bölcseleti eszmék megszövegezésének módja igen sokféle, a szépirodalom nem kevésbé hordozója lehet a filozofikumnak. Rácz esszéiben, tanulmányaiban úgy fejt le e filozófiai tartalmakat, hogy azok nem egyszerűsödnek le tézisekre, megmaradnak saját környezetükben – a műben –, s a forma és a tartalom dialektikus egységén belül kelnek életre,

A művészet és filozófia egymást megtermékenyítő ereje sugárzik Angi István esszéiből, tanulmányaiból is.¹⁰ A neves zeneesztéta bölcseleti apparátussal boncolja az esztétikum „erőterét“, az esztétikai viszonyokban s nem kevésbé egyes művészeti irányzatokban (avantgardizmus) felszínre hozza a mélyben meghúzódó filozofikumot.

Ugyanilyen helyhez-időhöz kötés jellemzi az értékelméleti értekezéseket is. Kallós Miklós és Roth Endre közös munkája¹¹ például az axiológiát az erkölcsstan fénykörébe vonva az érték fogalma körüli sokszázados bölcseleti elmélkedéseket végső soron egyetlen gyújtópont felé irányítja: az ember és a tár-

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség
szociális berendezkedés koordináta-rendszerébe helyezi el az
anyag, társadalmi-politikai, szellemi-művelődési értékeket, s
így végső soron a szocialista társadalmi rendszer élő-működő
értékeinek érzékelésére teszi fogékonnyá a könyv olvasóit.

A helyhez és időhöz kapcsolódás a humán érdeklődésben
nyilván nem jelenthet megkötöttséget, leszűkülést, a legke-
vésbé sem lehet prakticista, közvetlenül utilitarista követel-
mény. Az „itt és most“ létezőnek a megértéséhez ugyanis az
általános elméleti alapvetésnek, a bölcelet mindenkori kérdé-
seinek megértésére is szükség van. Ennek a tudatosodása nyomán
tárgyolt ki a filozófiai elmélkedés olyan távlatok felé, ame-
lyeknek első pillantásra nincs közvetlen hazai „földhözköttöt-
tségük“, valójában azonban az „itt és most“-nak az általános
elméletiség szférájába emeléséhez feltétlenül szükségesek.
Amikor például két filozófusunk – Kallós Miklós és Roth
Endre – afölött elmélkedik, mi a boldogság¹², nyilván nem
sajátosan itteni-mostani, hanem az emberiséget évezredek óta
foglalkoztató kérdések fölött töpreng, de az „itt és most“ spe-
cifikuma átítatja meditációjukat. Az olyan bölceleti kérdések
kutatása, mint: a véletlenszerűség helye a világban¹³, az opti-
mista világlátás lényege¹⁴, a neveltségesség mint az emberi lé-
tezés tartozéka¹⁵ avagy a célszerűség mibenléte¹⁶ egytől egyig
azt célozza, hogy az általános bölceleti tartalom túl a való-
ság – s ezen belül a mi valóságunk – jobb megértését
szolgálja.

Amikor Gáll Ernő monografikus célzattal áttekinti a hu-
manizmus eszmeáramlatának szinuszgörcbéhez hasonló fejlődés-
vonalát, egy az emberiséget általában érdeklő kérdést helyez
a ma és itt élő ember látóterébe.¹⁷

Van azonban az egyetemes és a specifikus közötti viszony-
nak egy olyan vetülete is, amely a romániai magyar társada-
lomtudományi gondolkodás számára az „itt és most“ tengelyét
alkotja: a nemzetiségi lét mint sajátos létforma s ugyanakkor
mint az egyetemesség hordozója. Kérdésként ez így fogalmaz-
ható meg: mi az, amit csak mi magunk mondhatunk el ön-
magunkról – hiszen mi ismerjük legjobban saját közösségün-
ket –, ami azt a *különösséget* ragadja meg, amely létünket
sajátos entitásként beleilleszti a romániai társadalmi közösség-
be, Európa és az egész emberiség totalitásába? E feladatnak
sehol máshol a világon senki sem tud eleget tenni, csak mi

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség magunk. Ez társadalomtudományi kutatásunk létjogosultságának igazolványa, ezzel tudjuk igazából gazdagítani a hazai társadalomvizsgálódás egészét. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy e tekintetben reményre feljogosító eredményeink vannak. Nagy Györgynek a nemzetiség fogalmáról, a két világháború közötti romániai magyar eszmeiség egyes vetületeiről írt magvas tanulmányai az önmagunkkal való szembesítés igényéből fakadtak. Érdemes felfigyelni arra, ahogyan Gáll Ernő a prométheuszi eszmét a kisebbségi-nemzetiségi lét humánuntartalmával helyezi korrelációba, ahogyan a felmérést – különösképpen a tegnapi és mai önismeret összekapcsolása révén¹⁸ – elvégzi, s a nemzetiségi lét önábrázolása szükségletének eleget tesz. A szociológiai-szociográfiai, etikai, filozófiai – főleg fogalmi – beállítás, a tudatosságban jelentkező elemekkel történő szembesítés (a mítosz jellegű és valóságos tényezők helye a kisebbségi-nemzetiségi léttudatban) vagy akár a futurológiai szempont (a román nemzettel tartós közösségben együttélő magyar nemzetiség létperspektívája az ország egészének fejlődésébe beleépítve) egyaránt jelen van ebben az introspektív társadalomtudományi vizsgálódásban.

A *mik vagyunk?, hogyan vagyunk?* – az „itt és most”-ra rákérdezés e kulcskérdései – kiegészülnek a *miből, hogyan lettünk ilyenné?* kérdőjellel: az „itt és most” involválja az „itt és tegnap”-ot. Tegnapi önmagunk mához viszonyítása egyike annak a kapcsolatláncnak, amelynek szemeit a bölcsélet hazai magyar művelői már eddig is igyekeztek egymásba illeszteni. Emlékezetes, hogy a romániai polgári szociológia – s benne a múltbeli hazai magyar szociográfia – marxista értékelésében Gáll Ernő is a kezdeményezők között található.¹⁹

Az elvszerű múlt felé fordulás nyilván elsődlegesen a haladó hagyományok számbavételét jelenti. Ezzel magyarázható, hogy a figyelem oly erőteljesen ráterelődött a régi Korunkra, a hazai magyar progresszív művelődésünk gazdag eszmeforrására. Rácz Győző hozzáértő művészetfilozófiai hagyományfeltáró búvárkodása, Tóth Sándor nagy erőbefektetést igénylő monográfiája a Korunk főszerkesztőjéről,²⁰ Gaál Gábor írásainak sajtó alá rendezése a reális igénynek az elvárás súlyával arányban álló kielégítését példázza. Tóth Sándornak köszönhetően Gaál Gábor-képünk nagymértékben gazdagodott, meg-

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség elevenedett az annyi más minősége miatt addig eléggé homályban maradt filozófus, társadalomtudós arcéle is.

A múlt értékeinek kutatása olyan kiváló szaktudóssal gazdagította nemzetiségi kultúránkat, mint Hajós József, aki fáradhatatlan munkával kibányászta és közkinccsé tette számos haladó gondolkodónk szellemi hagyományát. Kiss Mihály, Sámi László, Parádi Kálmán, Köteles Sámuel, Mentovich Ferenc²¹ – hogy csak a legjelentősebbeket említsük – az ő közvetítésével vált újra ismertté. Ugyanakkor más kutatóknak köszönhetően kortársunk lett Lechner Károly,²² Apáczai Csere János²³ vagy Pápai Páriz Ferenc.²⁴ Hajós múlhatatlan érdeme az is, hogy a múltat a szülőfölddel szoros kapcsolatban vizsgálja, vagyis a román–magyar–német eszmei egymáshozjárása, azaz a közös múlt alapállásából közeledik minden tegnapisághoz. A romániai ateizmus történetéről, a hazai pszichológia kezdeteiről, a determinista felfogás egyes hazai képviselőiről vagy a prekartheziánusok lélek-képzetéről írt dolgozatai egytől egyig ezt a szellemi-eszmei interferenciát példázzák. Külön ki kell emelnünk, milyen súlya van a tegnapiság – de nem kevésbé a maiság – elvszerű érvényesítésében annak, hogy Dimitrie Gustitól²⁵ D. D. Roșcán²⁶ át Mircea Malițaig²⁷ sok román gondolkodó munkái magyarul is hozzáférhetőek, köztük olyanoké is, mint Vasile Goldiș,²⁸ aki éppenséggel a nemzetiségi kérdés árnyaltan tudományos megközelítésével váltott ki az utókorban maradandó elismerést.

Az „itt és most“, „itt és tegnap“ szervesen kiegészül az „itt és máshol“ elvárásával, ez utóbbi nélkül ugyanis nem lehetne beszélni arról a bizonyos egyetemességhez való kapcsolódásról. Ez a „máshol“ (ami egyben gyakran „máskor“-t is jelent) a mai világméretű eszmei konfrontációba való bekapcsolódást, a máshol (vagy máskor) született eszmék iránti kritikai fogékonyságot jelzi. A kitekintés a nagyvilágba, a klaszszikus és kortárs gondolkodók felmérő-értékelő megszólaltatása – Descartes-tól,²⁹ Lukács Györgytől³⁰ Gramsciig³¹ vagy Althusserig³² –, az a szembesítés, amelyet Roth Endre oly meggyőzően elvégez, amikor az „egydimenziós ember“ képzetével szembeállítja a szocializmus sokdimenziós emberét,³³ egyaránt azt szolgálja, hogy nemzetiségi társadalomtudományi gondolkodásunk mindenféle provincializmustól mentesen benne éljen az eszmék világméretű áradatában.

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

Az ilyen horizonttágításban becsülendő érdemeket szerzett a sajnálatosan korán elhunyt Bretter György, aki egyéni stílusával és problémakezelésével a máshol fogant, de örök emberi gondolatokat az „itt és most“ kérdéseivé tette.³⁴ Bretter paraboláiban az örök gondolat abban konkretizálódott, hogy az itt és most élő ember számára is tartalmaznak mondanivalót. Ikarosz és a Kentaur, Laokoon és Kronosz, Apollón és Silenus emiatt vált Bretter írásaiban tértől-időtől elszakított-ságában minden térhez-időhöz – tehát a mi létkereteinkhez is – köthetővé.

Bretter lezáródott munkásságát azonban a lezártságon túliság is jellemzi: az ő eszmei patronátusa alatt bontakozott ki egy fiatal filozófus-esztéta-kritikus-közíró csoport tevékenysége, amelynek első kollektív föllépése³⁵ messze gyűrűző hullámzást indított el nemzetiségi kultúránkban. Maga az a tény, hogy több szerző tanulmánykötetet ad ki, egymagában még nem jelentene különösebb eseményt, hiszen az ilyen vállalkozás nem egyedülálló. Elég, ha megemlítjük a tizenöt tanulmányt tartalmazó *Látóhatár* című gyűjteményt³⁶, amelyben az ideológiai-politikai problémákat hozzáértően elemző Gáll Jánosnak az ideologikumról és a társadalmi pszichéről szóló értekezésétől Szegő Katalinnak a hagyományokról való gondolatébresztő elmélkedéséig jelen van a bölcsélet, nyelviség, népi kultúra, tudományosság, a filozófiatörténeti múlt, a művészet és irodalom teoretikuma stb., vagyis a kötet a szocialista művelődés sokrétűségéből ad ízelítőt. A *Szövegek és körülmények* más természetű s főleg más célzatú munka volt: egy új nemzedék jelentkezése kívánt lenni. Az azóta eltelt időben három szerző önálló kötetet adott ki,³⁷ úgyhogy az együttes fellépést jogosan nevezhette a kritika „másfajta raj“-nak. Ez a „másfajtaság“ egyébként is találó, mert a különben igen heterogén csoport nem titkolt jelszava az „itt és más“. E „másság“ felől egyelőre teljes bizonyosságok nincsenek, hiszen a próbálkozások fázisán alig jutottak még túl a szerzők. Színrelépésük mindenesetre bizalommal tölt el aziránt, hogy – újíto szellemenben, a sokféleség, az eszmei konfrontáció érvényesítésével s mindenféle sablonosság felszámolása révén – a gazdag kibontakozás távlatai biztosítva vannak a hazai magyar művelődés e fontos frontszakaszán, a társadalmi jelenségek elméleti megközelítésében.

A történelemkutatás nemcsak külön színt, hanem bizonyos vonatkozásokban más utat jelent a társadalomtudományok mezején. Benne a folytonosság hiánya nem olyan erőteljes, és a felszabadulás sem jelentett nemzedékváltást, hanem – hogy képletesen fejezzük ki magunkat – főként azt, hogy a régebbi, már kifejtett fákba új ágat, a történelmi materializmus ágát oltották. A felszabadulás utáni első években az idősebb és a fiatalabb történészek e módszer elsajátítását tartották legfontosabb feladatuknak, ami ezután alig sejtett távlatokat nyitott meg számukra, nemcsak azért, mert figyelmüket az eddig kevésbé vizsgált problémák felé: a gazdasági, társadalmi kérdések, a nép, a tömegek történelemalakító szerepe, a nagy történelmi személyiségek és a történelemben megnyilvánuló törvényszerűségek felé irányították, hanem azért, mert maga a történelmi materializmus is folyton gazdagodott, s az alap, a gazdaság- és társadalomtörténet mellett az intézmények, a művelődési irányzatok, a haladó hagyományok stb. történetének tanulmányozását is igényelni kezdte.

Az új módszer elsajátítása természetesen nem volt zökkenőmentes. Az áttérés az ismeretlen, még szokatlan útra elkerülhetetlenül bizonyos tartózkodással és nehézségekkel járt. Bányai László már 1946-ban felveti a hiú álmokkal és ábrándokkal terhes történelmi szemlélettel való leszámolás szükségességét, és megállapítja, hogy a történelemkutatásban elsősorban azoknak a törekvéseknek kell érvényesülniük, amelyek „a társadalmi haladást, az elnyomott tömegek érdekét elősegítették”.³⁸

A romániai magyar történelemkutatók, megértve az új idők szavát, műveikkel valóban a társadalmi haladást akarták szolgálni. Azoknak a száma, akik önálló, eredeti kutatáson alapuló cikkeket és tanulmányokat adtak ki, meghaladja a félszázat. A legtöbben a történelmi fakultásokon, a tudományos intézetekben, a múzeumokban dolgoznak, de vannak közöttük levéltárosok, középiskolai tanárok és neves közéleti emberek. Tevékenységük az őskortól a jelenkorig a kutatás csaknem minden ágára kiterjed. Kiadott cikkeik, tanulmányaik és könyveik száma meghaladja az ezret, és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy lankadatlan érdeklődésük és kitartó munkásságuk által általános elismerést váltottak ki.

Történéseink nem haladnak külön pázsmán, hanem kivétel nélkül bekapcsolódnak azoknak az országos feladatoknak a végzésébe, amelyek a szocializmus építése során a „történelmi frontra“ hárulnak. Többen (Bányai László, Jakó Zsigmond, Imreh István, Benkő Samu, Cselényi Béla, Kovács József, Pataki József, Jordáky Lajos, Demény Lajos) részt vettek Románia történelmének³⁹ kidolgozásában, és részt vesznek e mű újabb, tíz kötetre tervezett kiadásának megírásában. Ebbe a munkába, valamint a hat kötetre terjedő egyetemes történelem munkálataiba rajtuk kívül újabb erőket (Csetri Elek, Székely Zoltán, Magyarai András, Egyed Ákos, Ferenczi István, Csucsujá István, Bodor András) is bevontak. Kivették részüket a román történelmi oklevéltár⁴⁰ kiadásából (Jakó, Pataki, Dani János) és több kollektív jellegű munkából, mint amilyenek: Erdély története (Imreh, Egyed)⁴¹, a román nemzeti állam egyesülésének kiteljesedése (Kovács)⁴², munkásmozgalmi dokumentumok (Vajda Lajos, Turzai Mária, Glück Jenő, Fodor László), Románia történelmi bibliográfiája (Jordáky Lajos)⁴³, egyetemi kurzusok magyarul (Bodor, Imreh, Kovács, Cselényi, Jordáky, Fazoli Sándor, Ferenczi) és románul (Bodor, Kovács, Imreh, Jakó), szöveggyűjtemények (Jakó, Pataki, Bitay Ilona, Imreh, Magyarai, Csetri), régészeti repertóriumok (Bodor), egyetemi és középiskolai tankönyvek (Bodor), valamint sok más történelmi munka.

A magyar kutatók gyakran országos jelentőségű eredményeket értek el. Így például Jakó és Demény a könyvnyomtatás elterjedését tanulmányozva minden kétséget kizáróan tisztázta, hogy Szebenben már 1528-tól vagy 1529-től kezdve volt latin betűs nyomda, majd 1543-ban román kulturális igényeket szolgáló cirillbetűs nyomdát is létesítettek, és megbizonyította, hogy 1551 és 1553 között adták ki az ún. *Evangheliarul* (az evangéliumok könyve) párhuzamos szláv és román szövegét, az első ránk maradt román nyomtatott könyvet. Ugyanakkor a részletkutatások (ezekben jelentős része volt Arnold Huttmannak és Binder Pálnak) egyeztetéséből rekonstruálták Filip Moldoveanu életútját és tevékenységét.

Történelemkutatóink tanulmányai gyakran román nyelven jelennek meg, s ezáltal hozzáférhetővé válnak az egész hazai szakkutatás számára. Egyes cikkeket és dolgozatokat a Korunk közöl magyar nyelven, hozzáférhetőbb, azaz inkább

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség népszerűsítő formában. Az utóbbi évtizedben az anyanyelvű kiadási lehetőségek megszorodtak, mert a Kriterion, a Politikai Könyvkiadó és más kiadók több történelmi jellegű munkát, tanulmánykötetet adtak ki.

A történelmi materializmus módszerét alkalmazva historikusaink természetszerűen fordultak a gazdaságtörténet felé. A felszabadulás után megjelent első tanulmányok ilyen jellegűek. Kutatták a távoli római korszak mezőgazdasági viszonyait Románia területén (Bodor), a feudalizmus bomlási korszakának gazdasági vetületeit, a XVIII. század végi és a XIX. század eleji székelyföldi nagybirtok-gazdálkodás és a paraszti földek kisajátításának kérdését (Imreh)⁴⁴, az erdélyi kapitalista erdőgazdálkodás és a nagybirtok ipari vállalkozásainak kezdetét (Jakó)⁴⁵, az 1848 utáni tőkés mezőgazdaság helyzetét (Kovács)⁴⁶, a haladó közgazdasági nézetek kialakulását a XIX. század eleji erdélyi szakirodalomban (Molnár Miklós)⁴⁷, a gépek és a korszerű gazdasági eszközök meghonosodását Erdélyben (Csetri), később a tőkés mezőgazdaság és ipar csaknem minden problémáját felvetették. Az erdélyi kapitalizmus 1848 és 1918 közötti szintézisét Egyed, Vajda és mások végezték el⁴⁸. A gazdaságtörténettel párhuzamosan felvetődött a technikatörténet kérdése, e témakörből néhány értékes dolgozat készült el.

A gazdaságtörténet keretében külön említésre tarthat számot Pataki József értékes monográfiája a vajdahunyadi birtokgazdálkodásról a XVI. század elején, melyet az Akadémia különdíjjal tüntetett ki.⁴⁹

A gazdaságtörténeti tanulmányok új fényt vetettek Erdély történetének több szakaszára, különösen a feudalizmus bomlására és a kapitalizmus kezdeteire, és felvillantották azokat a gazdasági kapcsolatokat, amelyek Erdélyt az általános európai fejlődéshez fűzték. Egyes tanulmányok a hűbérkori kereskedelem fejlődését taglalják (Demény, Magyar), és annak jelentőségét értékelik.

1957-ben jelent meg a magyar történelemkutatók neszora, a román és a szász historikusokkal is mindig baráti kapcsolatokat fenntartó Kelemen Lajos születésének 80. évfordulója alkalmából kiadott emlékkönyv.⁵⁰ A 700 oldalas tanulmánykötet magyar, román, német, hazai és külföldi kutatók munkáit tartalmazza, mintegy példázva azt az együttműkö-

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség dést, amelyet az ünnepelt „egész élete munkájával, nevelői és emberi magatartásával“ szolgált. A szerzők között ott találjuk a neves román historikusokat, Victor Chereșteșiu, Constantin Daicoviciu, Andrei Oșetea, David Prodant, a szász kutatók közül Julius Bielzet, Gustav Gündischt, Kurt Horredt; a magyarok közül csak azok az idősebb vagy fiatalabb nemzedékhez tartozó historikusok szerepelnek, akik tanítványai vagy munkatársai voltak az ünnepeltnek, emiatt egyes korszakok (például a legújabb kor) és jónevű kutatók kimaradtak. E körülmények megszabta korlátok ellenére az Emlékönyv, amint az előszó szerzője, Takács Lajos, a Bolyai Tudományegyetem akkori rektora megállapította, „az együttélő nemzetiségek egymásratalálásának, tudásaik termékeny együttműködésének“ útját egyengette, és egymás történelmi hagyatékának különös megbecsülésére nevelt.

A közös múlt, a nemzetiségek és a román nép évszázados együttélésének vizsgálata állandó témája a romániai magyar történelemkutatásnak. Ez a célkitűzés jelen van csaknem minden tanulmányban, mert azok a gazdasági, társadalmi, politikai, művelődési jelenségeket nem szétszakítva, nemzetiségek szerint tagolva, hanem a maguk összefüggésében mutatják be, hiszen az együttélő népek kölcsönhatása az élet minden területén érvényesült. Amint Bányai László megjegyzi: „A gazdasági-társadalmi folyamatok, szellemi áramlatok, bűvópataki és zuhatagai egymáshoz kapcsolnak minket, románokat, magyarokat, németeket és más nemzetiségűeket e tájaiban is oly változatos és mégis egyöntetű földön.“⁵¹

A kérdést külön is tárgyalandó nagyszámú cikk és tanulmány pusztá felsorolására nincs helyünk, ám a témakör fontosságát, úgy véljük, eléggé kifejezi az a tény, hogy nincs olyan romániai magyar történész, aki az általa tanulmányozott kor vonatkozásában valamilyen formában ne foglalkozott volna e kérdéssel. Mégis ki kell térnünk egy alapvető tanulmányra és egy sokat ígérő újabb kiadványra. Bányai László román és magyar nyelven megjelent összefoglaló munkájának címe: *Közös sors – testvéri hagyományok*. Célja – mint maga a szerző mondja – „olyan történelmi összegezés, amely a munka és alkotás erőinek sokszázados gyümölcsöző összefogását hangsúlyozza“. Az együttélés és összefogás nap mint nap megnyilvánult, hiszen a román és a magyar termelő rétegek,

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség jobbágyok, munkások sorsa mindig közös volt, együtt küzdöttek és együtt álltak helyt a viharokban. A szerző felvázolja a román nép kialakulását és a magyarok megtelepedését Erdélyben, majd bemutatja a közös harc nagy mozzanatait: az 1437. évi bábolnai felkelést, Dózsa György parasztháborúját, a török iga elleni küzdelmet, a Rákóczi-felkelést és a Habsburg-ellenes harcot, az 1848-as forradalmat és az azután következő, sokszor ellentmondásos időszakot, majd eljut a felszabadulás utáni korszakhoz, „amikor a nemzetiségek mint egyenlő jogú polgárok a román néppel együtt a közös szocialista hazában építik a humánusabb, a nemzeti elnyomást nem ismerő társadalmat.“

Az új kiadvány a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája, valamint a Nicolae Iorga Történelemtudományi Intézet égisze alatt jelent meg román és magyar nyelven.⁵² A kiadvány feladata – amint címe is mutatja – az, hogy új kutatási területként, a romániai történelemtudomány szerves részeként biztosítsa a nemzetiségek történetének rendszeres tanulmányozását, és hozzájáruljon a nemzetiségi önismeret elmélyítéséhez, az „itt és most“ által ránk rótt feladatok tudatos vállalásához. Azt is mondhatnók, hogy e munka „mi-tudatunk“ olyan elemekkel való kibővítése, amelyek segítik a tisztánlátást, és meghatározzák helyünket szocializmust építő társadalmunk keretében. A tanulmányok – amint a felelős szerkesztő, Demény Lajos kifejti előszavában – feldolgozzák a magyar nemzetiség haladó kulturális hagyományainak különböző vetületeit, és hasznosítani fogják „azokat az interferenciákat, amelyek a román és a magyar kultúra között hazai szinten vagy pedig átfogóbb méretekben bontakoznak ki.“ A kötet tíz magyar és két román szerzőtől származó tanulmányai a XVI. és XVIII. századi román–magyar kapcsolatokkal (Pataki, Paul Cernavodeanu), az 1848. évi vagy az azt megelőző forradalmi eseményekkel – ezeken belül az udvarhelyi nemesség és polgárság harcával a XVIII. század fordulóján (Magyari), az 1848-as forradalom kezdetével Háromszéken (Egyed), a székelyek agyagfalvi gyűlésével (Fazekas János) – tudománytörténeti kérdésekkel, az erdélyi iparosítás kezdetével és munkásmozgalmi problémákkal foglalkoznak, vagyis szervesen kapcsolódnak a romániai magyar történetkutatók által rendszeresen tárgyalt témakörökhöz.

A romániai magyar történészek tanulmányaiban tág teret kap a jobbágyág és parasztság története és az ehhez szorosan

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség kapcsolódó agrártörténelem. Kutatják a székely szabadparaszatok és jobbágyok helyzetét (Imreh, Pataki, Bözödi György), a határőr katonaság felállításával bekövetkezett változásokat (Király István), a máramarosi parasztság állapotát a XVI. század fordulóján (Magyari), az Arad és Szatmár megyei földművelés fejlődését az úrbérrendszer szabályozása után (Kovách Géza), az erdélyi parasztság differenciálódásának ütemét meghatározó tényezőket a XIX. század folyamán (Kovács), az 1921. évi földreformot (Antal Imre).

A sok részlettanulmány mellett három fontosabb tanulmányra térünk ki. Az egyik Imreh István könyve,⁵³ amelyben a XVII. és XIX. századi székely mezőgazdaságra, földművelésre és állattenyésztésre vonatkozó paraszti jegyzőkönyveket, helyi rendelkezéseket és igazságszolgáltatási végzéseket közli, felvillantva egy letűnt világ évszázados közösségi életformáját. A bevezetőben a székelyföldi birtokviszonyok alakulását elemzi.

Kovács József számos cikkében és tanulmányában foglalkozott a parasztság 1848 és 1900 közötti helyzetével. Külön monográfiában írta meg a parasztság történetét e korszakban, illetve részletesen elemezte a feudális viszonyok felbomlását Erdélyben.⁵⁴

Egyed Ákos cikkeiben és tanulmányaiban a XIX. század végi, a XX. század eleji parasztság történetének különböző vonatkozásait rajzolja meg. Kutatásainak eredményét összegező monográfiáját az Akadémia különdíjjal tüntette ki.⁵⁵

Végül megemlítjük, hogy Kovách Géza értékes kordokumentumokat közölt a jobbágyok panaszleveleiből, amelyek tükrözik a XVIII. század végi és a XIX. század eleji erdélyi falu életét.⁵⁶

A romániai magyar historikusok nagy szorgalommal tanulmányozták a társadalmi harcok, a népi felkelések, a külső elnyomók elleni küzdelmek, a forradalmi mozgalmak és a munkásmozgalom történetét. Ezek a folyamatok jól tükrözik a tömegek történelemalakító szerepét, a román nép és az együttlakó nemzetiségek közös erőfeszítését és harcát.

A huszita mozgalom erdélyi terjeszkedését és a Budai Nagy Antal vezette bábolnai parasztfelkelésre gyakorolt hatását főként Pataki és Demény tanulmányozta. Az eredeti források és a korábbi tanulmányok alapján Demény írt össze-

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség foglалó munkát, amelyben részletesen elemzi a felkelés minden mozzanatát és történelmi jelentőségét.⁵⁷ A törökellenes harc néhány kérdését, a Dózsa György-féle felkelést, valamint a XVI. századi székely mozgalmak és felkelések sorozatát elsősorban Böződi, Cselényi, Pataki, Magyarai és Demény tanulmányozták. Demény Lajos hosszabb tanulmányban írta meg a XVI. század második felében kirobbant székely felkelések történetét,⁵⁸ majd mintegy ehhez kapcsolva dolgozta fel a székelyek együttműködését „a román nép rendkívüli egyéniségével“, Mihály vajdával.⁵⁹ A székelyek története és harca a feudális kizsákmányolás és a török ellen külön tanulmánykötet tárgya,⁶⁰ mely elemzi a székely társadalom útját a XVII. századig (Jakó), bemutatja a Székelyföld gazdasági és társadalmi struktúráját a XVI. század végén, a XVII. század elején (Imreh, Pataki), az 1595–1596-os felkelés előzményeit és lefolyását (Cselényi, Demény, Antal) és a gyergyói népi tömegek szabadságért vívott harcának egyes mozzanatait (Király István és Tarisznyás Márton). Végül Bányai László a román és magyar dolgozóknak a két háború közötti időszakban az ország területi épségéért kifejtett erőfeszítéseit tárgyalja.

E témakörbe soroljuk a torockói jobbagylázadások történetéről (Jakó), a Rákóczi-féle felkelés erdélyi vonatkozásairól (Magyarai, Benkő, Imreh, Jakó), a Horea, Cloșca és Crișan vezette parasztlázadásról (Kovács), a Tudor Vladimirescu mozgalmának erdélyi visszhangjáról (Csetri) készült dolgozatokat.

A romániai magyar történészek tudományos tevékenységében különleges helyet foglal el az 1848-as forradalom. Számos tanulmány foglalkozik az 1848 előtti Habsburg-ellenes harc különböző megnyilvánulási formáival (Magyarai, Szabó Miklós),⁶¹ kutatják a székelyek agyagfalvi gyűlését, részvételét a forradalomban, a polgári demokratikus forradalom egyes mozzanatait és vezető személyiségeinek tevékenységét (Fazekas, Csetri, Egyed, Böződi, Csucsujá, Jordáky, Imreh, Benkő).

Az e problémának szentelt tanulmánykötet⁶² magyar szerzői az 1848 tavaszának eszméit és tetteit, N. Bălcescu politikai és irodalmi tevékenységét, a forradalom Erdély különböző részein (Nagybánya vidéke, Arad megye) kavargó hullámain, a moldvai és a havasalföldi forradalom erdélyi visszhangját és 1848 néhány vezető személyisége – Gábor Áron, Avram Iancu, Gál Sándor, Petőfi Sándor szerepét ismertetik (Demény,

Benkő, Balogh Edgár, Csetri, Glück, Juhász István, Kovách, Imreh, Bözödi György, Károlyi Dénes).

A román nép történetének egyik nagy eseményével, az 1877. évi függetlenségi háborúval foglalkozó magyar nyelvű tanulmányok közül Dan Berindei és Csucsuja István eredeti kutatásokon alapuló könyve érdemel külön említést.⁶³ Míg Berindei a háború kitörésének, lefolyásának és következményeinek általános történetét vázolja fel, Csucsuja részletesen foglalkozik az erdélyi románság háború melletti kiállásával, a korabeli magyar haladó közvélemény sajtóbeli visszhangjával, a különböző gyűjtési akciókkal, a székelyek, a bukaresti magyar kolónia, a moldvai csángó-magyarok és az erdélyi szászok állásfoglalásával és támogatásával.

Az 1907-es nagy román parasztfelkelés okait, kirobbanását, lefolyását, a magyarországi és erdélyi visszhangját külön tanulmánykötet elemzi,⁶⁴ legújabbán pedig Vajda Lajos hosszabb tanulmányt jelentetett meg,⁶⁵ melyben az erdélyi román, magyar és német lapoknak a felkelésről szóló tudósításait, értékeléseit, az agrárkérdésben tanúsított állásfoglalásait, a munkásosztály haladó szellemű magatartását és a felkelés erdélyi hatását tárgyalja.

A romániai magyar történelemkutatók az 1918. évi erdélyi forradalmi mozgalmakat és a gyulafehérvári határozatok történelmi jelentőségét is tanulmányozták (Bányai, Kovács).

A társadalmi és népi mozgalmak mellett nagy hangsúlyt kapott a történelemkutatásnak korábban alig vagy egyáltalán nem művelt területe: a munkásosztály és a munkásmozgalom története. Történészeink e vonatkozásban is igyekeztek visszamenni a távoli kezdetekre, és többek között kutatták a manufaktúraipar munkásainak a helyzetét a XIX. század elején (Imreh), a Nagybánya vidéki munkások magatartását az 1848-as forradalomban (Csetri), a munkásmozgalmak kezdetét Arad megyében (Kovách), továbbá a bányai és erdőipari munkások helyzetét (Vajda, Gáspár Margit, Fuchs Simon). A tanulmányok feldolgozzák az erdélyi munkásmozgalom fontosabb momentumait, a munkásság harcát a két világháború között és küzdelmét a népi hatalom megszilárdulásáért. Tanulmányozzák az 1919–1921 közötti munkás- és parasztmozgalmak történetét (Bányai), a zsilvölgyi bányászok 1920. évi harcait (Gáspár), az 1920. évi kolozsvári, Kolozsvár környéki

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

és erdélyi általános munkássztrájkok lefolyását és eredményeit (Jordáky, Vajda, Fodor), a gyimesvölgyi parasztlakosok 1934. évi harcát (Bányai, Fodor). A polgári demokrata forradalom kiteljesedése és a szocialista forradalom korszakának történetéről írott tanulmányok szerzői között leggyakrabban Bányai László, Vajda Lajos, Fodor László és Bunta Péter nevével találkozunk. Általában a munkásosztály forradalmi harcával főként a Párt-történeti Intézet magyar munkatársai: Vajda Lajos és Fodor László, valamint Turzai Mária és Bunta Péter foglalkoznak.

A társadalmi harcokat és a munkásosztály történetét tárgyaló tanulmányok jól tükrözik a romániai magyar történelmekutatásban bekövetkezett gyökeres fordulatot: a figyelem az ország egész története s ezen belül a magyar nemzetiség sorsát, helyét, múltját jelenét és jövőjét meghatározó események felé fordult.

E problémakörökhöz kapcsolódott azután a haladó hagyományok művelése. Történetészeink előszeretettel foglalkoztak a múlt olyan nagy személyiségeinek hagyatékával, akik írásaikkal vagy tetteikkel saját korukban a haladást szolgálták, és kitörölhetetlen nyomot hagytak a romániai magyarság történetében. Többek között Borsos Tamás, Apáczai Csere János, Pápai Páriz Ferenc, Misztótfalusi Kis Miklós, Rettegi György, Fogarasi Sámuel, Bölöni Farkas Sándor, Wass Pál, Teleki Sándor,⁶⁶ továbbá Körösi Csoma Sándor, Deák Farkas, Torma Zsófia⁶⁷, Bolyai Farkas, Bolyai János és mások értékes, haladó örökségéről van szó.⁶⁸

A haladó hagyományokról írott hosszabb terjedelmű munkák rendszerint az ún. Fehér könyv, a rövidebbek a Téka sorozatban jelentek meg a Kriterion Könyvkiadó gondozásában; a bevezető tanulmányok, valamint a jegyzetek részletesen foglalkoznak az illető korszak gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési helyzetével, értékeli azt az örökséget, amelyet az illető író, tudós, filozófus képviselt saját korában, és amelylyel hozzájárulhat a mai nemzetiségi önismeret bővítéséhez.

Hasonló elgondolással, de más hangsúllyal a Politikai Könyvkiadó Testamentum címen indított új sorozatot. Demény Lajos megállapítása szerint e kötetek célja bemutatni „a román nép és a magyar nemzetiség együttes harcát a hűbéri és tőkés kizsákmányolás ellen, azoknak a kimagasló román és magyar közéleti férfiaknak, kulturális személyiségeknek a ha-

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség gyatékát, akik síkra szálltak az egyetértés, a testvériség és a nemzeti szabadság mellett“. A Testamentum eddig megjelent kötetei többek között közölték Mocsáry Lajosnak a népek barátságáról szóló írásait,⁶⁹ a haladó polgári történetíró, Márki Sándor műveinek fontosabb ide vágó részleteit,⁷⁰ a román-magyar barátságért és együttműködésért a két világháború között síkra szálló Bitay Árpád néhány cikkét és jelentős román személyiségekkel folytatott levelezését, Vasile Goldişnak a nemzetiségi kérdéstről írott, már említett tanulmányát (Hajós József bevezetőjével), melyhez a neves román akadémikus, A. Oţetea írt előszót, Kovács Katona Jenő és Szabó Árpád írásait (Jordáky Lajos bevezető tanulmányaival), Józsa Béla írásait (Balogh Edgár előszavával) és Demény Lajosnak a bábolnai felkelésről írott, korábban tárgyalt tanulmányát.⁷¹

A Politikai Könyvkiadó jelentette meg Turzai Mária előszavával és szerkesztésében a Vásárhelyi Találkozó forrásanyagát és több rá vonatkozó cikket és értékelést.⁷²

A művelődéstörténeti kutatás más területekhez képest lassabban haladt. Az utóbbi években azonban a kiadási lehetőségek bővülésével megváltozott a helyzet. Az erdélyi intézmények, kulturális létesítmények, a különböző korok szellemi áramlatai egyaránt érdeklők a román és magyar kutatókat és olvasóközönséget, mert szellemi síkon itt voltak a legnagyobbak a találkozások és a kölcsönhatások. Ma már szinte azt mondhatnánk, hogy nincsen olyan romániai magyar historikus, aki ne lenne egyúttal művelődéstörténész is. Míg azonban egyesek évekre nyúló kutatások alapján fedik fel azokat a szálakat, amelyek az együttlakó népek kultúráját összefűzik, és ugyanakkor Ariadné fonalaként elvezetnek az egész európai kultúrához fűződő szoros kapcsolatokhoz, mások megalégszenek a már felkutatott eredmények könnyed, szellemes és tetszetős bemutatásával. Az első eljárás kétségtelenül tudományosabb, de a második is sok haszonnal járhat.

A művelődéstörténetnek annyi ága van, ahány ágat az évszázadok során maga a művelődés hajtott. Ide soroljuk a könyv, a könyvtár, a könyvnyomtatás, a papírgyártás, a sajtó, a színház, az iskola stb. történetét.

A könyv- és könyvtártörténet köréből sok cikket és tanulmányt idézhetnénk, de a legtöbbet e téren Jakó Zsigmond tett, aki régi dokumentumok alapján már veszendőbe ment

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség könyvtárállományokat is rekonstruált. Kutatta a régi erdélyi könyvtárak kéziratos ritkaságait, a kolozsvári könyvtárak és T. Cipariu latin kódexeit, a váradí könyvtár történetét, mely országunkban a legrégebb, és általában új adatokkal, új színekkel gazdagította a hazai művelődéstörténetet. A könyvtörténet köréből megjelent tanulmányaiért is sokra értékeljük a tehetséges Dankanits Ádámot, aki az 1977. évi földrengés áldozata lett. Nagymértékben tisztázódott a középkori papírgyártás története, s értékes tanulmányok láttak napvilágot a könyvnyomtatás kezdeteiről és annak román–magyar vonatkozásáról (Jakó, Demény), az antikvitásnak az erdélyi humanizmusra gyakorolt hatásáról (Bitay Ilona), az erdélyi magyar történetírásról (Vekov Károly).

A sajtótörténet kutatói között elsősorban Jordáky, Turzai, Kovách, Vajda és Fodor nevét említhetjük. Értékes hozzájárulásnak tartjuk a Korunk 1974. évi Évkönyvét, amely tagoltan, több kutató tollából bemutatta az egész romániai magyar sajtó történeti útját, a legelső magyar nyelvű időszak kiadvány megjelenésétől, „különböző szakaszokon át változva-változva“, megszakítatlanul napjainkig.

Régi mulasztást pótol a középkorban külföldön tanuló erdélyi diákok felkutatása (Tonk Sándor), ami művelődéstörténetünknek értékes fejezetét jelenti. Sorra került az erdélyi magyar színjátszás nagy képviselőinek, az erdélyi filmgyártás úttörőinek bemutatása (Jordáky). A művelődéstörténet köréhez csatoljuk a hivatal- és a levéltártörténetet, melynek művelői (Jakó, Kiss András és Pál Antal Sándor) többek között feldolgozták Kolozsvár levéltára rendjének fejlődését, illetve a marossszéki levéltárat.

A művelődéstörténet egyik alfejezetének tekintjük a középkori céhpecsétek, porcelángyűjtemények (Bunta Magda), a batizi finom fajansz kerámia bemutatását (Bunta M., Gyulai Pál) és az erdélyi habán kerámia feldolgozását⁷³, valamint az erdélyi lakásművészettel foglalkozó értékes tanulmányokat (Jakó, Bunta M.).

Külön kell szólnunk néhány művelődéstörténeti tanulmánykötetről. Jakó Zsigmond tanulmánykötete⁷⁴ az erdélyi művelődéstörténet több értékes fejezetét nyújtja, mint amilyenek az erdélyi értelmiség és laikus írásbeliség kezdetei, a német eredetre vonatkozó torockói legenda születése és kritikája, a könyv,

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

a könyvtár, a könyvnyomtatás történetének számos hazai vonatkozása. A tanulmánykötet kisebb változtatásokkal és kiegészítésekkel *Philobiblon transilvan* címen román nyelven is megjelent. Úgy véljük, e tanulmánykötet kettős feladatot teljesített, egyidejűleg szolgálja az országos és a nemzetiségi érdekeket, mert a szerző vallomása szerint: „a felszabadult Románia mai lakossága a maga jövőjét el sem tudja képzelni másként, mint úgy, hogy abba beleépül saját népének egész múltja, az elődök teremtette szellemi értékekkel és hagyományokkal“.

Benkő Samu két művelődéstörténeti tanulmánykötetében⁷⁵ a különböző folyóiratokban, napilapokban megjelent, a XVIII. és a XIX. század jelentős kulturális eseményeivel, főként az értelmiség jelentőségével foglalkozó dolgozatait, cikkeit és az e korra vonatkozó könyvek recenzióit nyújtja az olvasóközönségnek. Tanulmányai, amint maga mondja: „a tudomány, a nevelés és az íráskultúra múltjába vezetnek, a szellemi életnek három olyan területére“, melyeknek ismerete eligazít „művelődésünk múltjának más tartományaiban is“, és az erdélyi kultúra sok nagy képviselőjével foglalkoznak (Bod Péter, N. Benkő József, Bolyai Farkas, Köteles Sámuel, Bölöni Farkas Sándor, II. Rákóczi Ferenc, Apor Péter, Jakab Elek, Orbán Balázs, Kemény Zsigmond stb.).

Jordáky Lajos tanulmánykötete⁷⁶ a történettudomány kérdéseiről, a szocialista gondolat néhány történelmi mozzanatáról és képviselőjéről (Marx, Saint-Simon, Dobrogeanu-Gherea, Kunfi Zsigmond) szól, a hazai és nemzetközi munkásmozgalom több fejezetét dolgozza fel.

A romániai historikusok között sokáig a művészettörténetnek sem volt szakavatott művelője. B. Nagy Margit személyében azonban e történeti diszciplína is hozzáértő, tehetséges kutatóra akadt, aki egymásután jelenteti meg értékes művészettörténeti tanulmányait (a bethlenszentmiklósi vár építése, a kolozsvári Bánffy palota építése, a zsibói kastély, Kolozsvár urbanisztikai problémái stb.). *Váarak, kastélyok, udvarházak* című könyve könyvsikert és tudományos elismerést jelentett számára.⁷⁷ Ő rendezte sajtó alá, látta el a szükséges kiegészítő jegyzetekkel Kelemen Lajos művészettörténeti tanulmányait.⁷⁸ Kovács András az erdélyi várépítéset tanulmányozza, erről néhány figyelemre méltó dolgot közölt. A XIX. és XX.

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség század művészettörténete sem maradt kiaknázatlanul: Banner Zoltán, Borghida István és Ferenczi Irma több értékes cikket, hosszabb tanulmányt közölt különösen e korszak festészetéről.

A történeti segédtudományok terén Jakó Zsigmond végzett alapvető munkát: a román történelmi oklevéltár számára kidolgozta a latin paleográfia és a pecséttan erdélyi vonatkozásait⁷⁹, és megírta – Radu Manolescuval együtt – a középkori latin írásbeliség egyetemi tankönyvét⁸⁰, továbbá számos cikket és tanulmányt közölt a segédtudományok különböző ágairól. Itt említjük meg a Bodor András és Csetri Elek szerkesztésében kiadott kétkötetes kronológiát, amelynek azonban inkább művelődéstörténeti, mint segédtudományi jellege van. Célja: tudományos szinten tájékoztatni az érdeklődőket az egyetemes és a hazai történelem fontosabb eseményeinek, a fejlődés mozzanatainak pontos időpontjáról.⁸¹

Számvetésünk nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg az ókortörténet és a régészet művelőiről, noha ezek a diszciplínák csak annyiban kapcsolódnak a nemzetiségtörténethez, amennyiben a magyar historikusok a XV. századtól kezdve rendszeresen művelték az ókortörténet egyik vagy másik ágát, és a múlt század második felétől közöttük a régészetnek is sok kiváló képviselője volt.

Bodor András, e sorok írója számos tanulmányt közölt a hazai és az egyetemes ókor területéről magyar, román, angol vagy német nyelven. Székely Zoltán múzeumigazgató elsősorban a Székelyföld délkeleti részén végzett az ős-, a dák és római korra, a népvándorlás korára és az azt követő időszakra vonatkozó értékes ásatásokat, amelyeknek eredményeit tanulmánykötetekben vagy különböző szakfolyóiratokban közölte. Ferenczi István és Ferenczi Géza, apjuk nyomdokain haladva, eredményesen művelték a dák, a római kori és a későbbi vagy korábbi időszakok régészetét; Ferenczi István különösen a límeskutatásban ért el kimagasló, a határokon túl is elismert eredményeket. László Attila a moldvai kelta-dák településeket, általában Moldva régészetének különböző problémáit kutatja. Nem hagyhatjuk említés nélkül a nála is fiatalabb régészeket: a bronzkorszak kutatóját, Báder Tibort és a nagy eredményekre jogosító Németi Jánost, akik már eddig is több cikkben és tanulmányban számoltak be ásatásaik eredményeiről, és az idősebb, sok értékes, érdekes témát felvető Bakó Gézát.

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

Végül számos dolgozatot sorolhatnánk fel a demográfia, a történeti statisztika, a történelemoktatás módszerének köréből (Fazoli Sándor), kitérhetnénk az utóbbi időben kiterjedő, történelmi jellegű memoáriróladalomra (Nagy István, Veress Pál, Demeter János, Bányai László, Balogh Edgár emlékirataira), valamint az íróink által egyre gyakrabban fel dolgozott történelmi témákra, de ezzel, úgy véljük, már meghaladnánk a történelemkutatás kereteit.

Az utóbbi esztendőök ugyancsak bővelkedtek a magyar nemzetiség történetére, a román–magyar közös múltra vonatkozó kiadványokban. A fontosabb munkák közül főleg azok vonják magukra a figyelmet, amelyek a középkor kérdéseivel, művelődéstörténettel, a román nép és a magyar nemzetiség testvériségével és barátságával foglalkoznak.⁸²

Az elmondottakból, noha azok az egésznek csak töredékes képét nyújtják, levonhatjuk azt a feltétlenül helytálló következtetést, hogy a felszabadulás után a romániai magyar történészek a felmerülő nehézségek ellenére komoly és eredményes munkát végeztek. Magukévá téve az „itt és most“ jelszavát, becsülettel teljesítették az általános hazai és a magyar nemzetiségi múlt kutatása terén rájuk háruló feladatokat. Természetesen az eredmények sem feleltethetik a hiányosságokat s a letagadhatatlan tény, hogy a teljesítmény nincs mindig arányban az elvárással. Nem arra gondolunk, hogy a tanulmányok nem ütnék meg a kívánt mértéket, hanem inkább arra, hogy hiányzanak a szintézisek. Az összefoglalások, a részletekből kirajzolódó egész. Ám a hiányosságok felmérése és tudatosítása már félutat jelent a megoldás felé, és minden reményünk megvan arra, hogy a romániai magyar történetkutatók a jövőben is eredményesen járulnak hozzá az általános történettudományi problémák megoldásához és a nemzetiségi önismeret elmélyítéséhez.⁸³

JEGYZETEK

¹ Gaál Gábor: *Bevezetés a társadalomtudományba*. Kolozsvár, 1947; *A bölcsélettörténet rövid vázlata*. Kolozsvár, 1947, 1948; *A görög bölcsélet története*. I. Kolozsvár, 1948; *A marxizmus története. A fiatal Marx*. Kolozsvár, 1948; *A társadalom*. Kolozsvár, 1948; *Bevezetés a filozófiába*. Kolozsvár, 1948.

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

² Ugyanebben az időben sokszorosították Kohn Hillel marxista közgazdaságtani előadásait (*A közgazdaságtan alapjai*. Kolozsvár, 1948; *Gazdaságpolitika*. Kolozsvár, 1948), valamint Demeter János marxista alapon megtört jogi kurzusát (*Bevezetés az alkotmányjogba*. Kolozsvár, 1948).

³ Az említett munka valóban a szó legszorosabb értelmében kollektív jellegű volt, hiszen a *Kiszákmányolás a tőkés Dermatában* (Állami Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1953) című kötetben egyetlen szerzőnek sincs feltüntetve a neve. Írta a Bolyai Tudományegyetem és a Jog- és Közgazdaságtudományi Főiskola politikai gazdaságtan katedrájának munkaközössége.

⁴ *Filozófiai tanulmányok*. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem dialektikus materializmus tanszékének gondozásában. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1957. 396 p.

⁵ *Gondolkodáslélektani tanulmányok*. Szerkesztette Zörgő Benjámin. Akadémiai Kiadó, Bukarest, 1958. 356 p.

⁶ Talán csak a vallásbölcseleti kérdéseknek az ateizmus szempontjából történő értékelése elhanyagoltabb terület, éppen ezért folytatásra váró kezdetnek tekinthetjük Farkas Zoltán *Gondolatok a valláserkölcseről* (Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 108 p.) című könyvecskéjét.

⁷ Nehéz lenne még csak felsorolni is ezeket az átfedéseket, de mint jellemző példát megemlíthetjük, hogy a *Gîndirea sociologică din România* (Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974) című monográfia többek között magyar szakemberek közreműködésével íródott, hasonlóképpen az *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România* (Editura Academiei, București, 1964) című vastos kötet is. Kallós Miklós *Sociologie, politică, ideologie* (Editura Facla, Timișoara, 1975. 176 p.) című, románul közölt munkájával nyert akadémiai díjat, Gáll Ernő *Intellectualitatea în viața socială* (Editura Științifică, București, 1965. 368 p.) címen románul írt monográfiát az értelmiség szerepéről – és így tovább.

⁸ Kallós Miklós: *A politikatudomány*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 95 p.

⁸ Rácz Győző: *Értelem és szépség*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 352 p.; *A lírától a metafizikáig*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 276 p.

¹⁰ Angi István: *Zene és esztétika*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 204 p.

¹¹ Kallós Miklós–Róth Endre: *Axiológia és etika*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1970. 192 p.

¹² Kallós Miklós–Róth Endre: *Mi a boldogság?* Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1963. 52 p.

¹³ Balázs Sándor: *A véletlen*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 268 p.

¹⁴ Balázs Sándor: *Az optimizmus védelmében*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1971. 248 p.

¹⁵ Robotos Imre: *A nevetés vonzásában*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 268 p.; Balázs Sándor: *Humor és filozófia*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 240 p.

Koppándi Sándor (szerk.): *A romániai magyar nemzetiség*

¹⁶ Sztranyiczki Gábor: *Gondolatok az emberi célról*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1974, 222 p.; Balázs Sándor: *Elmélkedés a cél-szerűségről*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 248 p.

¹⁷ Gáll Ernő: *A humanizmus viszontagságai*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 363 p.

¹⁸ Gáll Ernő: *Tegnap és mai önismeret*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 412 p.

¹⁹ Gáll Ernő: *A romániai polgári szociológia*. Állami Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1958. 279 p.

²⁰ Tóth Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 364 p.

²¹ Hajós József: *Sámi László*. (Darabán Józseffel közösen.) Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest, 1955. 181 p.; *Parádi Kálmán*. Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest, 1955. 288 p.; *Köteles Sámuel*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 424 p.; Mentovich Ferenc: *Az új világnézet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 268 p.

²² *Lechner Károly*. Válogatta, jegyzetekkel és bevezetővel ellátta Balázs Sándor és Spielmann József. Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest, 1956. 286 p.

²³ Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. Szigeti József gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 528 p.

²⁴ Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*. Nagy Géza gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 824 p.

²⁵ Dimitrie Gusti: *A szociológiai monográfia*. Balázs Sándor fordításában és gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 324 p.

²⁶ Roșca, D. D.: *A tragikus lét*. Fordította és az utószót írta Bretter György. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 259 p.

²⁷ Malița Mircea: *A szürke arany*. Fordította Farkas László, Bretter György és Brassay János. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1976. 375 p.

²⁸ *Vasile Goldiș a nemzetiségi kérdésről*. Hajós József gondozásában. Testamentum sorozat. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 155 p.

²⁹ Descartes: *A módszerről*. Tamás Gáspár Miklós gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 192 p.

³⁰ Lukács György: *Tanulmányok I–II*. Bretter György gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973, 504 p.

³¹ Gramsci, Antonio: *A gyakorlat filozófiája*. Gáll Ernő gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 288 p.

³² Althusser, Louis: *Olvassuk Marxot*. Bretter György gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977, 224 p.

³³ Róth Endre: *A sokdimenziós ember*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 72 p.

³⁴ Bretter György: *Vágyak, emberek, istenek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970. 272 p.; *Párbeszéd a jelennel*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 320 p.

³⁵ Ágoston Vilmos–Huszár Vilmos–Molnár Gusztáv–Szilágyi N. Sándor–Tamás Gáspár Miklós: *Szövegek és körülmények*. Bretter György gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 124 p.

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

³⁶ *Látóhatár.* Tóth Sándor gondozásában. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1973, 215 p.

³⁷ Tamás Gáspár Miklós: *A teória esélyei.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 208 p.; Molnár Gusztáv: *Az elmélet küszöbén.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 140 p.; Ágoston Vilmos: *Humanizmus: ettől – eddig?* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 196 p.

Megjegyzés. A történelmi tanulmányok nagy száma lehetetlenné teszi a szerző nevének és a tanulmány címének pontos közlését. Ezért a szövegben a szerző teljes nevét csak az első előfordulásakor közöljük, azután csak családnevét adjuk. Mivel a feldolgozások az egyes dolgozatokat témakörök szerint csoportosítottuk, azok pontos címét sem adhattuk meg. Az érdeklődő olvasó a *Bibliographia Historica Romaniae* (Bibliografia istorică a României) I. 1944–1969 (Editura Academiei R.S.R., București, 1970) és IV. 1969–1974 (Editura Academiei R.S.R., București, 1975) kötetében a névjegyzék alapján megtalálhatja a keresett tanulmány pontos címét és megjelenési idejét.

³⁸ Bányai László: *Miről szóljon az erdélyi történetírás.* Utunk, 1946. január 22.

³⁹ *Istoria României.* I. Editura Academiei R.P.R., București, 1960. LXVII 891 p.; II: 1962. 1159 p.; III: 1964. 1258 p.; IV: 1964. 851 p.

⁴⁰ *Documenta Romaniae Historica* (Documente privind istoria României) C: Transilvania. Veacurile XI–XIV. Vol. I–VI. Editura Academiei R.P.R., București, 1951–1955.

⁴¹ *Erdély története I–II.* Az előszót írta: M. Constantinescu. Az RNK Akadémiájának Kiadója, Bukarest, 1964. XV+358, XV+559 p.

⁴² *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie.* Red.: M. Constantinescu, Șt. Pascu. Editura Academiei R.S.R., București, 520 p.

⁴³ *Bibliographia Historica Romaniae.* I. és IV. Editura Academiei R.S.R., București, 1970, 1975.

⁴⁴ Imreh István: *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején.* Állami Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bukarest, 1956. 162 p.

⁴⁵ Jakó Zsigmond: *A magyarpataki és kalini hamuzsír-huta története.* Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1956. 103 p.

⁴⁶ Kovács József: *Adatok az 1848 utáni erdélyi tőkés mezőgazdaságról.* Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1957. 250 p. A gazdaságtörténeti tanulmányok sorozatában megjelent még: Csetri Elek–Imreh István–Benkő Samu: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdetéről.* Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1956. 144 p.; Kovács Géza: *A zilahi céhek története.* Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1958. 207 p.

⁴⁷ Molnár Miklós: *Az iparfejlesztés kérdése Erdélyben 1848 előtt.* Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1957, 182 p.

⁴⁸ Egyed Ákos–Vajda Lajos–Ion Cicală: *Munkás- és parasztmozgalmak Erdélyben.* Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1962. 347 p. – és számos más dolgozatban.

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

⁴⁹ Iosif Pataki: *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*. Studii si documente. Editura Academiei R.S.R., București, 1973, CXIV+352 p.

⁵⁰ *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerkesztette: Bodor András, Cselényi Béla, Jancsó Elemér, Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1957. 700 p. A romániai magyar történészek közül tanulmányt írtak az Emlékkönyv számára: Bágyuj Lajos, Benczédi Pál, Benkő Samu, Bodor András, Cselényi Béla, Csetri Elek, Dani János, Darkó László, Debreczeni László, Farczády Elek, Ferenczi István, Imreh István, Jakó Zsigmond, Kiss András, B. Nagy Margit, Pataki József, K. Sebestyén József, Szász Károly, Szentmártoni Kálmán, Tóth Kálmán, Vita Zsigmond. Az előszót Takács Lajos írta, a Kelemen Lajos-bibliográfiát Szabó T. Attila és Magyar András állította össze.

⁵¹ Bányai László: *Közös sors – testvéri hagyományok*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 366 p. az idézett rész az 5. lapon.

⁵² *Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséről a román nemzettel. Magyar nemzetiség*. Tanulmányok. I. Koordináló szerkesztő: Bányai László. Szerkesztő bizottság: Bodor András, Demény Lajos (felelős szerkesztő), Imreh István, Csucsuj István (titkár), a könyv kiadói szerkesztője: Bitay Ödön. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 410 p.

⁵³ Imreh István: *A rendtartó székely falu*. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973. 340 p.

⁵⁴ I. Kovács: *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*. Editura Dacia, Cluj, 1973, 189.

⁵⁵ Egyed Ákos: *A parasztság Erdélyben a századfordulón*. Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1975. 303 p.

⁵⁶ *Erdélyi jobbágyok panaszlevelei. Kordokumentumok az erdélyi falu életéből*. A leveleket válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 254 p.

⁵⁷ Demény Lajos: *Parasztábor Bábolnán. Együtt a hűbéri kizsákmányolás ellen*. Politikai Könyvkiadó, Testamentum sorozat, Bukarest, 1977. 288 p.

⁵⁸ Demény Lajos: *Székely felkelések a XVI. század második felében*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976, 146 p.

⁵⁹ Demény Lajos: *A székelyek és Mihály vajda. 1593–1601*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 162 p.

⁶⁰ *A székelyek harca a feudális kizsákmányolás ellen a XVI. század második felében és részvételük a törökellenes harcban*. Csíkszereda, 1976. – Minden tanulmányt román és magyar nyelven is közöl.

⁶¹ Magyar András több tanulmányában foglalkozik a II. Rákóczi Ferenc vezette Habsburg-ellenes harc erdélyi vonatkozásával. Szabó Miklós a székelyföldi XVIII. századi és XIX. század eleji osztrák- és feudalizmus-ellenes küzdelmeket kutatja.

⁶² 1848. *Arcok, eszmék, tettek*. Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 288 p.; Károlyi Dénes: *Székely vértanúk 1854*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975, 242 p.

Koppándi Sándor (szerk.): *A romániai magyar nemzetiség*

⁶³ Dan Berindei–Csucsujá István: *1877. A függetlenségi háború és Erdély*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 238 p.

⁶⁴ Ion Cicală–Cselényi Béla–Egyed Ákos–Kántor Lajos–Kovács József: *Adalékok az 1907-es parasztfelkelés történetéhez*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1957. 150 p.

⁶⁵ Vajda Lajos: *1907. A nagy parasztfelkelés erdélyi visszhangja*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 262 p.

⁶⁶ Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. Emlékiratok, levelek. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kóczyány László. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968. 486 p.; Apáczai Csere János – lásd a 23. jegyzetet; Pápai Páriz Ferenc – lásd a 24. jegyzetet; *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 548 p.; Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok. 1718–1784*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970. 564 p.; Fogarasi Sámuel: *Marosvásárhely és Göttinga*. Ön-életírás, 1770–1799. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Juhász István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 388 p.; *Bölöni Farkas Sándor naplója* (1835–1836). Az előszót írta Jancsó Elemér. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 112 p.; Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Benkő Samu. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966. 408 p.; Wass Pál: *Fegyver alatt*. Naplójegyzetek. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Csetri Elek. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968. 412 p.; Teleki Sándor: *Emlékezzünk régiokról*. Emlékezések és levelezés. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Csetri Elek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 576 p.

⁶⁷ A Kriterion Könyvkiadó Téka sorozatában jelent meg: Kőrösi Csoma Sándor: *Buddha élete és tanításai*. Fordította, az előszót írta és jegyzetekkel ellátta Bodor András. 1972. 222 p.; Deák Farkas: *Fogságom története*. Az előszót írta és a jegyzeteket összeállította Kovács József. 1972. 208 p.; *Torma Zsófia levelesládájából*. Válogatta és jegyzetekkel ellátta Gyulai Pál. 1972. 168 p.

⁶⁸ Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968. 275 p.; *Kemény Zsigmond naplója*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Benkő Samu. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966. 228 p.; Benkő Samu: *Apa és fiú*. Tanulmányok a két Bolyairól. Budapest, 1977. 394 p.

⁶⁹ Kemény G. Gábor: *Mocsáry Lajos – a népek barátságáért*. Politikai Könyvkiadó, Testamentum sorozat, Bukarest, 1972. 262 p.

⁷⁰ Kovách Géza: *Márki Sándor... népek közeledése...* Politikai Könyvkiadó, Testamentum sorozat, Bukarest, 1976. 230 p.

⁷¹ A Politikai Könyvkiadó Testamentum sorozatában még megjelent: Kovács Ferenc: *Bitay Árpád „... hogy románok és magyarok jobban megismerjék egymást...”* Bukarest, 1977. 240 p.; Szabó Árpád: *Üzenet a mának*. Bukarest, 1974. 156 p.; Beke György: *Veress Sándor – tolla és körzője*. Bukarest, 1976. 244 p.; Jordáky Lajos: *Kovács Katona Jenő – emberi kérdés*. Bukarest, 1977. 271 p.

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

⁷² Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó... a történelem önmagát gondolta*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 260 p.

⁷³ Bunta Magda: *Az erdélyi habán kerámia*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 110 p.

⁷⁴ Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*. Tanulmányok Erdély történelméhez. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 374 p.

⁷⁵ Benkő Samu: *Sorsformáló értelem*. Művelődéstörténeti dolgozatok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 344 p.; *A helyzettudat változásai*. Művelődéstörténeti dolgozatok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 448 p.

⁷⁶ Jordáky Lajos: *Szocializmus és történettudomány*. Tanulmányok. A bevezetőt írta Demény Lajos. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 420 p.

⁷⁷ B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 412 p. Itt említjük meg B. Nagy Margit korábbi tanulmánykötetét: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Művészettörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970, 360 p.

⁷⁸ Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. A bevezető tanulmányt írta Szabó T. Attila. Sajtó alá rendezte B. Nagy Margit. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 294 p.

⁷⁹ Sigismund Jakó: *Paleografia latină cu referire la Transilvania, secolele XII–XV*: Documente privind istoria României. Introducere. I. Editura Academiei R.P.R., București, 1956. 171–230; *Sigilografia cu referire la Transilvania pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea*: Documente privind istoria României. Introducere. II. Editura Academiei R.P.R., 1957. 571–620.

⁸⁰ S. Jakó–R. Manolescu: *Scrierea latină în evul mediu*. Editura științifică, București, 1971. 184 p.

⁸¹ *Történeti kronológia*. Szerkesztette Bodor András és Csetri Elek. Írta: Bodor András, Cselényi Béla, Csetri Elek, Mihail Dan, Imreh István, Magyar András, Vasile Schiopu, Vasile Vesa. I: Ókor, középkor, újkor. 554 p.; II: Jelenkor. 410 p. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

⁸² *Székely felkelés 1595–1596*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 248 p. (Románul: *Răscoala secuilor din 1595–1596*. Antecedente, desfășurare și urmări. Editura Academiei R.S.R., București, 1978. 336 p.); Imreh István: *Erdélyi hétköznapok, 1750–1850*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 346 p.; Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 262 p.; *Változó valóság*. Szociográfiai tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 288 p.; *Művelődéstörténeti tanulmányok*. I. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 266 p.; Jakó Zsigmond–Juhász István: *Nagyenyedii diákok, 1662–1848*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 262 p.; Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 398 p.; Csetri Elek: *Kőrösi Csoma Sándor indulása*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 312 p.; Spielmann József: *A közjó szolgálatában*. Művelődéstörténeti tanulmány. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 350 p.; László Ferenc: *Táj és tudomány*. Válogatott írások. László Attila gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 246 p.; Venczel

Koppándi Sándor (szerk.): A romániai magyar nemzetiség

József: *Az önismeret útján.* Imreh István gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 192 p.; Fazekas János: *A Román Kommunista Párt – a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcosa.* Tanulmányok és cikkek. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 400 p. (Román nyelven: *Partidul Comunist Român – luptător consecvent pentru frăția și prietenia, pentru egalitatea socială și națională a fiilor patriei.* Editura politică, București, 1980, 376 p.).

⁸³ Demény Lajos: *Nemzetiségtörténeti kutatás a szocialista Romániában.* A Hét, 1980. 32–33. szám. (Románul: *Revista de istorie*, 1980/7–8, 1543–1567.)